

Hemmet och moderniseringsprocessen – några uppslag under arbete

Tomas Wikström

Byggnadsfunktionslära, LNTH

Den här uppsatsen utgör en del av den teoretiska bakgrunden till ett avhandlingsarbete om kvarboende i äldre bostadsområden som byggs om och förnyas. I ett civilisationshistoriskt perspektiv försöker författaren förstå hur människors relationer till hemmet har förändrats och påverkats av moderniseringen och modernitetens utveckling.

Det som en gång var brukligt läggs nu åt sidan
och man hittar på nya seder var dag...
Det som en gång var tillåtet ogillas nu.
Och snart skall sådant upphöjas
som man nu aktar föga.

(Caxtons Book of Curtesye, sent 1400-tal, refererad av Norbert Elias (1989))

Alla fast inrotade förhållanden och dem åtföljande gamla ärevördiga föreställningar och åskådningar upplöses, alla nybildade föråldras innan de hinner förbenas. Allt som är fast förflyktigas, allt heligt profaneras, och människorna blir tvungna att betrakta sin levnadsställning och sina ömsesidiga förbindelser med nyktra ögon. *(Det kommunistiska manifestet, 1848, citerat av Marshall Berman (1987))*

1.

På väggen ovanför min säng sitter en broderad bild som egentligen är ett kuddvar till en barnkudde, ett fynd från Myrorna eller kanske Emmaus. Omgivna av blommor finns på kudden två bilder, broderade i en frodig, folklig stil som skulle vara svår att förknippa med Sverige om det inte var för motiven.

På den översta bilden ett grönskande landskap där framför betraktaren, och bortom en öppning i ett staket, ett blomstrande fält utbreder sig, förbi ett grovstammigt träd och vidare mot horisonten. Den undre innesluts av en röd, hjärtformad ram och föreställer det som (det är min tolkning) finns bakom betraktaren till det övre motivet: En röd liten stuga till vilken en slingrande stig leder.

När vi ser företeelser gestaltade på detta sätt anar vi att vi har att göra med arketyper. Hemmet och världen utgör i den broderade bilden, liksom ofta i gamla sagor, en polaritet med en i de flesta människors föreställningsvärldar djupt liggande betydelse. Om symboliken inte är evig så måste man åtminstone anta att den är lika gammal som människans bofasta historia. Hemkänslan utgick från hemmet som en trygg referenspunkt, där rötterna i släkten och platsen var fästade och där identiteten präglats. När och av vem kuddväret är broderat känner jag inte till. Att en mor broderat det till sitt barn kan vi förutsätta. Broderiet uttrycker en bejakande och öppen inställning till livet: Gå ut i världen men bär i ditt hjärta bilden av ditt hem, ditt ursprung. Hemmet och världen förutsätter varandra som föreställningar.

I sin bok *Små, små ord av kärlek...* skildrar Jane Fredlund historien bakom gångna tiders broderade väggbonader med deviser av olika slag, bland annat sådana som behandlar hemmet. Föregångna av dragdukar, tapeter och andra textila väggbeklädnader dyker de broderade deviserna upp vid mitten av 1800-talet. Trendsättare var vid den tiden det kungliga hemmet, där religiösa sentenser prydde de unga prinsarnas sovrum. Med början i de ledande skikten i samhället spred sig broderandet via prästgårdar och välbeställda bondehushåll ut till befolkningen i stort. Motivvalet breddades; vid sidan av religiösa citat uppträdde fragment ur dikter och sånger, tänkespråk och deviser som hyllade och förhärligade hemmet.

I jämförelse med mitt kuddväv framstår oftast de broderade deviser och bilder som Fredlund presenterar som stereotypa och opersonliga. Mönstren var också mycket riktigt föremål för distribution i stor skala via postorderfirmornas kataloger. Men själva avbildandet och omnämmandet – detta att man skapar symboliska representationer av hemmet och världen – skvallrar om att något hänt i människors förhållande till dessa sidor av tillvaron, att vardagen i dessa avseenden blivit problematisk. Omtalandet och förhärligandet av hemmet i deviser och talesätt, i bilder och bonader säger oss att det självklara och givna i boendet var under upplösning och att hem och hemkänsla alltmör blev något för människor i alla skikt i samhället att försöka frammana och medvetet ge gestalt. Fredlund förmedlar i sin bok bland an-

nat följande glimt av hur en väggbonad användes för att reglera sekel-skifteshemmets mikrokosmos:

På väggen i köket satt en stor bonad med följande uppfordran: "Var ren om dina händer, håll allt omkring dig rent, Se till att du använder allt vartill det är ment. Var flitig sparsam punktlig Och ordentlig uti allt. Sätt minsta sak tillrätta och allt uppå sin plats." När mor fann att jag och min bror skräpat ner eller slarvat med vår morgontoalett, tog hon oss aldrig i örat på annat sätt än att hon tillsade oss att genast gå ut i köket och läsa på den läxa hon där broderat på väggbonaden. Men inte behövde väl vi båda läsa vad som stod där. Vi kunde rabbla ramsan utantill – om det så gällde i sömnen. (Fredlund 1976, s 91).

Medan vissa bonader på detta sätt förmedlade moraliska eller beteendemässiga imperativ för samvaron i (och utanför) hemmet fanns det andra som talade mer explicit om hemmet som sådant. Här är några exempel:

Må ditt hem små tomtar gästa,
Och vid det all lycka fästa.

Fågeln söker fäste, Mänskan bygger bo.
Eget lilla näste, Ger den bästa ro.

Ett hem, om det är godt
är lifvets bästa lott

Längta ej till fjärran lycka
Lyss till trädets sus vid eget bo

O hem! Hvad skönhet klingar i detta ord!
Vår hela lycka på denna jord.

I några av deviserna kan anas ett fosterländskt förhållande av hembygden, något som kommer till klarare uttryck i följande text:

Klingar icke modersmålet skönast
Bindes ej ditt hem med dubbla garn
Lyser icke själva gräset grönast
På den tuva där du lekt som barn.

(Samtliga deviser ovan ur Fredlund 1976).

Även om dessa bilder och ord uttrycker något som har mycket gamla rötter förefaller det explicita omnämnandet vara en modern företeelse. Fredlund själv förknippar bonaderna med det sena 1800-talets romantiska intresse för hembygden. Hon nämner till exempel grundandet av Nordiska museet och Skansens tillkomst som uttryck för detta. När det gäller drömmen om tomteboluckykan i den egna lilla röda stugan går hennes associationer till egnahemsrörelsen. Här kan man fråga sig om inte ändå orsakerna till allt detta tal om hemmet – i ord och bild –

måste sökas på ett djupare plan, i den stora samhällsomvandling som från och med slutet av 1800-talet påtagligt förändrade boendets villkor för stora grupper i vårt land.

Hem är enligt Christina Redvall (1987) ett fornsvenskt ord som i den äldre nysvenskan hade fått en snävare betydelse av jordegendom, tomt, hemman och en begränsad användning. I sin moderna, starkt känslomässigt laddade betydelse kom ordet tillbaka genom dess användning i den romantiska skönlitteratur som hade sitt ursprung i England och Tyskland. Inom den borgerliga kulturen kom hemmet att bli inte bara ett praktiskt utan också ett moraliskt projekt, menar Orvar Löfgren (Frykman & Löfgren 1983). Ord som hem, hemlängtan och hemtrevnad blev centrala för borgerskapets självförståelse. Hem och hemkänsla som honnörsord må vara borgerliga påfund – som vardagstermer fick de emellertid stark resonans även hos den breda allmänheten.

Vilken relevans har då bonadernas bild idag då världen har kommit in i hemmet och hemmet ut i världen? Ju mer världen tränger sig på bland annat genom massmedias försorg och ju mer hemmet blir något som man skapar på olika platser under livets gång men även samtidigt, desto mer förefaller (i vårt samhälle, åtminstone) hem och hemkänsla bli något som människor talar om och försöker komma till klarhet över. Behöver vi fortfarande denna (som det verkar) relik från ett äldre, trögt och stabilt bondesamhälle? Ingår kanske föreställningar om hem och hemkänsla i den ideologirepertoar som beslöjar det kapitalistiska samhället och gör samhällsförhållandena mer eller mindre osynliga för människor?

Med fantasins hjälp kan vi föreställa oss ett samhälle utan hem och familjeband. Kanske som ett samhälle där människor lever en slags nomadiserande tillvaro med tillfälliga arbets- och samvarorelationer till varandra utan att binda sig vid vare sig grupper eller platser. Tågluffartillvaron är en tillfällig livsform som ger någon slags aning om hur tillvaron skulle te sig i en sådan värld. Men jämförelsen haltar, eftersom denna livsform existerar i en värld av hem.

Vi kan också fundera över de konkreta, materiella ramar som sätter gränser för hur människor kan forma sin tillvaro. Den biologiska reproduktionen och barnens uppfostran och personliga utveckling är en sådan (dock på många sätt töjbar) ram. Ändå finns det exempel på att människor i vissa sammanhang väljer sätt att leva som liknar fantasiamhället här. Yuppiekulturen i USA kan vara ett exempel där tillvaron underordnas karriären, där familjebildning åtminstone under en period i livet undviks och där bindningar till platser och människor tenderar att upplösas.

Kanske kan denna utflykt i fantasin ändå ge impulser till att se på hur hem och hemkänsla faktiskt och i människors föreställningar om dem hela tiden förändras. Många – och jag tror det handlar om människor i breda folklager – omhuldar hemmet idag. Samtidigt finns tydliga tendenser till upplösning när man ser till människors handlande. Jag tänker då inte bara på detta med skilsmässor och nya parbildningar utan också hur vardagen förändras. Medan vissa vanor upplöses skapas andra. Nya samvaroritualer uppstår genom vilka hem och hemkänsla omformas till nya villkor. Hemmet som företeelse förefaller vara på väg att upplösas i vissa avseenden men konsolideras i andra. Det tycks mig som om hem och hemkänsla fortsätter att vara begrepp med både relevans och sprängkraft – så länge man är uppmärksam på att innehållet i dem förändras under historiens förlopp.

En anledning till att det är intressant att diskutera hem och hemkänsla idag är den hemlöshet och vilsenhet som många – och kanske särskilt den unga generationen – tycks känna i samhället. Där med sammanhängande är den skepsis och brist på förtroende för de stora kollektiven som tycks luckra upp samhällssolidariteten. 80-talet har – verkar det – kännetecknats av en rörelse från offentligheten och förhoppningarna om samhällsförändringar in i det privata. Denna rörelse innehåller många tendenser alltifrån ett bejakande av privatkonsumtionens olika välsignelser till försök att återuppliva gamla hemsysslor och öppna den privata bostaden gentemot en lokal kollektivitet. Kanske präglas denna rörelse också av behovet av att befästa hemmet och familjen som platsen för en relativt kravlös omsorg människor emellan. Av stort intresse ur detta perspektiv är den under 80-talet förda debatten om bostadens utformning som visar att dess roll som i första hand en plats för materiell reproduktion mer än tidigare är satt ifråga.

2.

Den här uppsatsen ska först och främst handla om modernisering i en betydelse som svarar mot samhällets och boendets utveckling i allmänhet och på olika områden, här i första hand hemmets. Men upprinnelsen finns i min forskning om modernisering i en snävare betydelse som gäller den byggnadsproduktion som anpassar äldre bebyggelse till "de krav som gäller idag", det vill säga företeelser som ombyggnad och förnyelse. När folkhemmets nya bostadsområden byggdes under 40- och 50-talen – förverkligandet av ett under 30-talet utvecklat socialstatligt program – var det ett av uttrycken för en samhällelig mo-

moderniseringsprocess. 80-talets modernisering (i ordets till byggande och bostadsplanering relaterade betydelse) av bostadsområden som Norra Göta i Borås och Gamla Elineberg i Helsingborg innebar fortsättningen av denna moderniseringsprocess, nu dock under det mer eller mindre fullbordade välfärdssamhällets påtagligt förändrade villkor.

Göta och Elineberg, byggda på 40- och 50-talen, kan ses som typiska exponenter för folkhemmets bostadsbyggande. De är också exempel på den ombyggnads- och förnyelseverksamhet som under 80-talet spred sig från den äldre bebyggelsen till allmännyttans första bostadsområden. Vad studierna av bostadsförnyelsen i de nämnda områdena klargjorde var för det första hur starkt många av dess invånare reagerade när de upplevde sina hem som hotade. Planerna på att göra ombyggnader och andra förändringar skulle – så uppfattade många det spontant – omstörta det trygga och lugna liv som boendet i en välkänd miljö med välbekanta ansikten möjliggjorde. Vad man skulle få istället var inte helt lätt att se. Löftena om standardmässiga förbättringar var emellertid inget som kunde upphäva de negativa reaktionerna hos dessa människor. De boende var i många fall inte alls tillfreds med den omsorg som planerna uttryckte. I deras reaktioner avslöjades känslomässiga bindningar till hem, grannar och grannskap som föreföll gammalmodiga och främmande för vår tid. Band så starka att redan en flyttning inom området framstod som något destruktivt. Och detta i bostadsområden som var produkter av modernt planeringstänkande – och därför svåra att förknippa med så uråldriga förhållningssätt (Öresjö 1988).

Det andra som studierna så småningom tydliggjorde var den mångfald i sätten att förhålla sig till boendet som intervjuer i de båda områdena gav exempel på. Hemmet och dess omgivning spelade inte samma roll för alla som intervjuades i Göta och Elineberg. De starka banden till grannar och grannskap ingick i ett mönster där en lokal tradition föreföll betydelsefull, där man huvudsakligen orienterade sig mot lokala sammanhang och där förankringen vuxit under många års vardaglig närvaro. Ett annat mönster var mer globalt till sin karaktär: Här fanns referenspunkterna i världen utanför bostadsområdet, och omfattade ett perspektiv på den lokala vardagen som gav en viss distans. Dessa kortfattat skisserade poler ger långtifrån en uttömmande bild av människors relationer till sitt boende i de båda områdena, men skillnaden mellan (vad som med en provisorisk kategorisering kan beskrivas som) ett lokalt, traditionellt och folkligt och ett mera modernt, mellanskiktpräglat och globalt förhållningssätt ger utgångspunkt för reflektioner över vad det är som bestämmer och sätter sin prägel på

människors syn på sina hem och hur sådana synsätt förändras inom olika grupper i samhället (Wikström 1987).

Moderniseringen av några av folkhemmets bostadsområden blev till ett (oavsiktligt) instrument som för mig som forskare frilade mönster i boendet. Frågor kunde ställas, inte bara om vilka egenskaper i människors vardagstillvaro som bostadsförnyelsen hotar utan om traditionellt och modernt i dagens svenska boende överhuvudtaget. Denna uppsats är ett uttryck för ett sökande efter svar på den senare typen av frågor, svar som kan bli till stöd för tolkningen av människors olika förhållningssätt i situationer där deras hem är satta ifråga.

3.

Ett fruktbart perspektiv på hemmets utveckling är det som civilisationshistorien erbjuder. De omvandlingar hemmet gått igenom tydliggör det riskabla i själva användningen av ordet. I ett traditionellt samhälle är hemmet en del av de lokala sammanhangen på ett sätt som upphäver den idag gängse åtskillnaden mellan privat och offentlig. Moderniseringsprocessen innebär – med början i samhällets ledande skikt – lösgörandet av hemmet från lokala beroenden. Hemmet blir alltmer en angelägenhet för den likaledes självständiggjorda familjen. I ett sista led får hemmet sin prägel av individualiseringen. Hemmet blir mer och mer ett projekt för den självständiga individen.

En konsekvens av moderniseringsprocessen blir i och med detta att föreställningar om och attityder till hemmet blir föremål för ett medvetet reflekterande inom allt större grupper i samhället. Här ingår en produktion av idéer, förebilder, råd och kunskaper. Från att ha varit något som överfördes genom en levande tradition blir människors förhållningssätt till hemmet en fråga om personliga ställningstaganden i en värld genomkorsad av massmedialt förmedlade impulser.

Dessa tankegångar gäller alltså drag i utvecklingen i det moderna samhället som hänger samman med centrala motiv i moderniseringsprocessen. Individualiseringen – framväxten av en individ som avgränsar och distanserar sig från sin omgivning – visar sig bland annat i att hemmet blir en bas för självförverkligandet och ett uttryck för den egna personligheten. Rationaliseringen – det gradvisa övergivandet av traditionen till förmån för ett på boklig lärdom baserat förnuft – kommer på hemmets område till uttryck bland annat i handböcker som innehåller råd till människors ledning i mötet med nya villkor och former för boendet.

4.

Begreppen modern, modernisering och modernitet har lika många definitioner som de har uttolkare. I inledningen till boken *Postmoderna tider* ger Mikael Löfgren och Anders Molander en lång rad exempel på hur olika tänkare behandlat det moderna – och det postmoderna. Det senaste årtiondets diskussion om det moderna projektet har ju också framprovocerats av de dödförklaringar som gjorts av den disparata samling debattörer som fått beteckningen postmodernister (Löfgren & Molander 1986).

Ordet modern används enligt Löfgren och Molander i åtminstone tre betydelser. Den första är nuvarande i motsats till förutvarande och innebär en ganska neutral historisk tidsbestämning. Den andra är ny i motsats till gammal, ofta med normativa implikationer. Det moderna ses som framsteg eller förfall. Den tredje understryker tillvarons föränderlighet: Det moderna är något övergående i motsats till evigt eller beständigt. Det är i de två sista betydelserna som ordet är intressant och uttrycker den moderna tidens föreställningar om sina egenheter och särdrag.

Ordet modern har från 500-talet, via renässansen och fram till 1700-talet använts som beteckning för samtiden i reflektandet över antiken som en avslutad epok. Striden mellan "les anciens et les modernes" under 1600-talet ledde till en frigörelse från absoluta begrepp i historien och till en medvetenhet om respektive epoks egenart och värde. Tack vare denna frigörelse från antiken som absolut ideal utvecklades historiesynen till att "präglas av motsägelsefullheten i den moderna tiden själv: att framsteg samtidigt innebar en uppsplittring av vetandet och det moderna livet." (Löfgren & Molander 1986).

Men ordet kan vara en sak och företeelsen en annan. Yi Fu Tuan låter oss ana att projekt som i vissa avseenden skulle kunna betecknas som moderna har en ännu äldre historia. I en diskussion om begreppet traditionell försöker han utmejsla dess betydelse genom att ställa det mot sin motsats: Olika företeelser som innebär brott mot det traditionella (Tuan 1989).

Tuan kopplar sin diskussion om traditionell till begreppsparet val – begränsning. Den bokstavliga betydelsen av traditionell är "det som har lämnats över" (av tradere, överlämna). Som motpol till "arbitrary" (nyckfull, individuellt viljemässig) uppfattas traditionell av moderna människor som en positiv begränsning av valmöjligheter, medan det ställt mot kreativ får en negativ klang. Tuan förknippar brottet med traditionen med makthavarnas möjlighet att överskrida den lokala

kulturens begränsningar och exemplifierar bland annat med Kinas förste kejsare, som lät anlägga en trädgård fylld med främmande plantor och djur. Lika viktig som denna makt att samla till sig naturens och kulturens rikedomar är emellertid makten att sprida. Här utgörs ett av exemplen av romarnas sätt att utbreda sitt samhällssystem – med tillhörande arkitektoniska uttryck. Möjligheterna för den rika världens moderna människa att i sitt hem tillskapa något av det kejsaren hade i sin exotiska trädgård, och utbredningen av hamburger- och hotellkedjor, till exempel Holiday Inn, nämns som nutida paralleller. I det moderna samhället, säger Tuan, har de flesta människor forna kungars och kejsares makt att överskrida det lokals begränsningar.

Tuan avslutar sin uppsats med att diskutera den börda som tvånget att välja kan innebära. Valfriheten är i vissa avseenden det moderna samhällets gissel. Men han ställer aldrig explicit modern mot traditionell och hävdar aldrig att alla överskridanden av traditionens begränsningar är att betrakta som moderna. Det han skriver stöder ändå tanken att vi för att på ett djupare plan ska få grepp om det moderna måste gå utanför ett på historiska epokindelningar baserat tänkande och istället genomsöka historien på jakt efter traditioner och traditionsbrott. Tuans tankegång skulle därför möjligen kunna uppfattas som en diskvalificering av Marshall Bermans sätt att gripa sig an det moderna.

När Berman ska teckna bilden av det moderna sker det inte mot bakgrund av några "eviga" brott mot lokala kulturers begränsningar. Han tar sin utgångspunkt i vår högst moderna historia och sätter 1500-talet som startpunkt för en framställning om det modernas framväxt inom filosofi, konst och litteratur. Uppsåtet är att ge dagens modernismers vitala impulser genom att påminna om 1800-talets guldålder. 1900-talets modernism är nämligen enligt Berman vilsen och kännetecknas av ett tillplattat perspektiv, en förkrympt fantasikraft och en syn på människan som en själlös produkt av administration och maskiner. Vad är då det moderna?

Det finns en slags vital erfarenhet – erfarenhet av rum och tid, av jag och andra, av livets möjligheter och faror – som idag delas av män och kvinnor över hela världen. Jag kallar denna erfarenhetsmassa "modernitet". Att vara modern är att befinna sig i en miljö som utlovar äventyr, makt, glädje, växt, förvandling av oss själva och världen – och som samtidigt hotar att förstöra allt vi har, allt vi känner till, allt som vi är. (Berman 1987).

Berman delar in framväxten av det moderna i tre faser: Från tidigt 1500-tal till slutet av 1700-talet börjar människor svagt uppleva det moderna livet. I och med 1790-talets revolutioner börjar det moderna sätta sin prägel på hela samhället: En modern offentlighet växer fram

och skapar hos människor en klyvnad i upplevelsen av sin samtid, en känsla av att leva i en modern och en traditionell värld samtidigt. Med 1900-talet kommer i stort sett hela världen att omfattas av "den framväxande globala modernismkulturen". Samtidigt förloras tydligheten i kontrasten till det traditionella. Modernitetstanken fragmenteras och tappar förmågan att vägleda människor. "Ett resultat av detta är att vi idag står mitt i en modern tid som har förlorat kontakterna med rötterna till sin egen modernitet." (Berman 1987).

Bermans syfte måste uppfattas som politiskt-ideologiskt. Med sin återknytning till bland annat Marx' och Nietches frodiga och motsägelsefulla analyser av sin samtid vill han inspirera en modernism som tar sitt samhällsansvar. Men har Berman förstått sin egen samtid? Ger hans inriktning på elitens kultur verkligen underlag för att förstå det som händer i samhället idag och har verkligen denna elitkultur den betydelse han förefaller ge den? För att möjligen få svar på den typen av frågor beger jag mig till de sammanhang där människors vardag utspelar sig – och där valda fragment från de ledande skiktens levnadssätt blir till var mans rutin.

5.

Bermans framställning saknar inte beröringspunkter med den som Norbert Elias gör i *Sedernas historia*. Men medan Berman pekar ut Rousseau (1712-1778) som en det moderna projektets föregångsman väljer Elias att lyfta fram Erasmus av Rotterdam (1466-1536) som ett slags portalfigur i den moderniseringsprocess han skildrar. Dessa olika val avspeglar viktiga skillnader mellan de båda framställningarna. För medan Berman främst koncentrerar sig på hur det moderna kommer till uttryck i det offentliga kulturlivet – om än med tydliga kopplingar till samhällsutvecklingen som helhet – är Elias ute efter att frilägga moderniseringens minsta byggstenar i människors vardagliga göranden och låtanden. Han söker det moderna samhällets rötter utanför den etablerade historieskrivningen.

Vari ligger då betydelsen av Erasmus av Rotterdam? Det denne humanist, reformator och författare av bland annat pedagogiska skrifter står som upphovsman till är inget mindre än en av de allra första moderna handböckerna för vardagligt uppträdande, för etikett i umgängeslivet och – i ordets allra vidaste mening – för boende. Med hjälp av detta och andra tidsdokument ger oss Elias ett fascinerande perspektiv på vårt moderna vardagsliv. Hans källor gäller främst elitens uppfö-

randekoder (Erasmus' bok var till exempel tillägnad en ung prins) men det var vanorna inom dessa tongivande kretsar som så småningom och i modifierad form blev till norm för stora grupper i samhället.

Lorentz Lyttkens, en av Elias' svenska uttolkare, har sammanfattat och schematiserat framställningen av civilisationsprocessens faser och dessutom lagt till ytterligare en fas, den som karaktäriserar vår samtid.

Lyttkens behandlar vad han kallar människans disciplinering i det västerländska samhället. Han bygger den första delen av boken huvudsakligen på Norbert Elias' civilisationsteori. Den andra delen kan ses som ett försök till framskrivning av vad en fortsatt disciplineringsprocess skulle kunna innefatta. Lyttkens använder sig av fyra historiska faser och tre fortlöpande förändringsprocesser.

	HÖVISKHET	BELEVENHET	CIVILISATION	SOCIAL KOMPETENS
<i>CIVILISERING</i>	o	o	o	o
<i>INDIVIDUALISERING</i>	o	o	o	o
<i>DISTANSERING</i>	o	o	o	o

Med *civilisering* menas förändringar i människors umgänge med varandra, sådant som visar sig i bordsskicket, i sexuella attityder mm. *Individualisering* handlar om hur människor alltmer börjar betrakta sig själva som individer med en personlig historia: Odelbara och avskiljbara från sin omgivning. Med *distansering* menas förändringar i sättet att tänka genom rationalitetens allt större betydelse, en utveckling som hänger samman med skriftspråkets, teknikens och vetenskapens utveckling. Lyttkens skildrar hur de olika processerna fortlöper i historien och framträder på skilda sätt i de olika faserna (Lyttkens 1985).

Lyttkens antar – i motsats till Elias – att ett epokskifte sker i civilisationsprocessen i "västvärldens högindustrialiserade länder" under 1900-talet. Det är det som gör hans bok intressant för diskussionen om sätt att se på och förhålla sig till hemmet i dagens svenska samhälle. Vad har då Elias och Lyttkens att säga om pågående samhällsförändringar ur ett civilisationshistoriskt perspektiv?

Elias behandlar ganska kortfattat den uppmjukning av sederna som han kunde iakta vid den tid boken skrevs. Han tar bland annat människors uppträdande och klädsel i samband med offentligt badande som exempel på en sådan uppluckring. Det han pekar på är en trend som fortsatt in i vår tid: 30-talets badliv framstår som oskyldigt i jämförelse med 70-talets alltmer ökande nakenhet och 80-talets subtila spel mellan avslöjande och döljande av kvinnans kropp, ett spel med por-

nografiska undertoner. Om moderna badseder – inget tyder på att han senare har reviderat sin uppfattning – skriver Elias:

Endast i ett samhälle där höggradig behärskning anses vara en självklarhet, och där kvinnor, liksom män, är absolut säkra på att varje individ hålls i strama tyglar av självkontroll och en sträng etikettskod, kan bad- och sportseder av ett sådant slag och – jämfört med tidigare faser – med så stor frihet utvecklas. Det är en uppmjukning som håller sig helt inom ramen för en viss "civiliserad" beteendestandard, det vill säga inom ramen för en mycket långt driven automatisk behärskning och affektomvandling som övergått i en vana. (Elias 1989 (1939)).

Detta är en framställning som till att börja med övertygar. Men det kan finnas anledning att ifrågasätta den. Har verkligen alla de män och kvinnor som uppträder nästan nakna på vår tids badplatser genomgått den stränga disciplinering som Elias beskriver? Alla har vi inte fått en minutiös borgerlig fostran och förresten finns det många kulturer där nakenhet inte leder till något okontrollerat beteende.

Elias menar också att samtidigt som en sådan uppmjukning kan iakttas pågår försök att socialt reglera och styra känslorna på ett betydligt mera kraftfullt sätt än tidigare. Inga exempel lämnas men läsarens associationer går utan tvekan till 30-talets totalitära samhällen.

Karaktäristisk för den senaste fasen är också familjens allt viktigare roll för barnens socialisering och uppspaltningen i beteendet mellan en intim och hemlig sfär och en offentlig sfär. Ju större samhällets krav på kontroll av impulser blir och ju mer sofistikerad driftsmodellering som förväntas av individen, desto mer betydelsefull blir kärnfamiljen för barnens uppfostran. Kontrollen av barnens naturliga impulser måste uppövas i intimsfären. Samtidigt förstärks uppspaltningen mellan sfärerna, mellan hemligt och offentligt beteende. Denna klyvning blir djupt rotad hos individen och omformar även personlighetsstrukturen. Det är detta som Freud vill beskriva med begrepp som "överjag" och "det omedvetna" (Elias 1989 (1939)).

Den uttalade kluvenhet i "jaget" eller medvetandet som är karaktäristisk för människan i vår civilisationsfas och som kommer till uttryck i begrepp som "överjaget" och "det omedvetna", svarar mot den specifika uppspaltnings av beteendet som det civiliserade samhället kräver av sina medlemmar. Den motsvarar det mått av reglering och kontroll som åläggs driftsytringarna i umgänget mellan människor. Tendenser i denna riktning kan utvecklas i alla typer av mänskliga samhällen, även i dem som vi kallar "primitiva". Men den styrka som denna differentiering uppnår här och den form som den uppträder i är speglingar av en viss historisk utveckling, resultatet av en civilisationsprocess.

Det är detta som avses när det här talas om ett ständigt samspel mellan samhällsstrukturen och personlighetsstrukturen, det individuella "jagets" struktur. (Elias 1989 (1939)).

Det Norbert Elias uppfattar som en ytligare uppmjukning – möjlig tack vare "en mycket långt driven automatisk behärskning och affektomvandling som övergått i en vana" – tyder Lorentz Lyttkens som en mer genomgripande förändring. Den senare argumenterar utförligt för att en ny fas i civilisationsprocessen började ta form i västvärlden under mellankrigstiden, en fas vars innebörd blivit mer och mer synlig. Denna fas väljer Lyttkens att kalla "den sociala kompetensens fas".

I den fjärde fasen åstadkoms ännu en gång en språngvis förändring i disciplineringsprocessen. Människor utvecklar en social kompetens i umgänget. Relationer blir tillfälliga snarare än livslånga och tillika manipulativa. Medvetenheten om andras och egna motiv, känslor och avsikter byggs på med en medvetenhet om hur denna kunskap kan och bör utnyttjas i umgänget med andra. *Kriteriet* på att man har att göra med en avgränsad fas är att *disciplineringsprocessen s a s mutat in ett nytt område och utvecklas inom detta område.* (Lyttkens 1985).

Med referens till Michel Foucault och Christopher Lasch menar Lyttkens att det är "viljan att veta" som underminerar den tredje fasens personlighets- och samlevnadsstrukturer. Det handlar här inte om nyfikenhet eller kunskapsörst rätt och slätt. Viljan att veta uppstår ur civilisationsfasens borgerliga privatliv och innebär en strävan att avslöja privatlivets hemligheter. Viljan att veta tar sig under 1800-talets senare hälft och under 1900-talet rika uttryck till exempel i utvecklingen av psykologiska och pedagogiska teorier, för att inte tala om litteraturens och massmedias avklädning av privatlivet. Lyttkens pekar på två drag i denna utveckling, som fortfarande är i sin linda:

- Traditionsförmedlade uppförandekoder håller på att ersättas med kravet på social kompetens.
- Privatlivet håller på att förvandlas till "jagliv".

Nyckelgruppen i denna utveckling är "det hjälpande skiktet", de människor som arbetar inom den samhällssektor som övertagit de reproduktiva uppgifter som tidigare hörde hemma i privatlivet. Och det är reproduktionens värderingar, till exempel att arbetets värde främst är dess innehåll, gemenskap och personlighetsutvecklande förmåga, som allt mer präglar den moderna tillvaron. Den auktoritärt formade individen håller på att ersättas av en individ som är situationsberoende och beredd att ändra sitt uppträdande efter de normer som gäller i varje sammanhang. Den sociala kompetensens människa har krav på sig att vara öppen, visa känslor, vara rak i budskap och relationer men vet inte vem han själv är och saknar universella normer att basera sitt uppträdande på.

Det speciella med den sociala kompetensen är att:

- den starkt betonar vikten av intryckskontroll
- den gör bruk av psykologiska och socialpsykologiska kunskaper
- den är instrumentell eftersom syftet med den ligger utanför själva umgänget (Lyttkens 1985).

Oavsett om man låter sig övertygas av Lyttkens argumentation om en ny fas i civiliseringsprocessen eller ej går det inte att förneka att han sätter fingret på intressanta och betydelsefulla tendenser till förändring i människors livs- och umgängesmönster. Det är förändringar som utan tvekan redan börjar sätta sin prägel på människors förhållande till sina hem. Individualiseringen av privatlivet tenderar inte bara att upplösa familjen utan även hemmet som en familjeangelägenhet. Uppbrottet från fasta koder för vardagligt beteende tar sig uttryck i ett förhållningssätt till hemmet som något man väljer att gestalta i ett bestämt syfte.

En tendens i det moderna Sverige är att människor kultiverar sina njutningar. Man utvecklas till finsmakare på viner, blir gourmet, uppövar sin känslighet för hur ett hem skall inredas, för vilka kläder som är de rätta, för vilka de exklusiva resmålen är, för den rätta livsstilen, osv. Den här formen av odling sker genom konsumtion och skapar en känsla av exklusivitet – av att vara annorlunda. Denna individualisering är ett nytt moment i disciplineringen av människan (i den mån den fanns i tidigare samhällen berörde den mycket små skikt). I själva verket framstår individualiteten här inte som något annat än förmågan till just exklusiv konsumtion – vilket inte behöver vara liktydigt med dyr konsumtion. (Lyttkens 1985).

Men bilden är både komplicerad och motsägelsefull: En SIFO-undersökning visade nyligen att människor idag i förvånansvärt hög grad samlas kring måltider i hemmet, måltider som dessutom var omsorgsfullt tillredda. Enligt etnologen Sören Jansson var det av de studerade hushållen bara i enpersonshushållen man inte lagade middag åt sig på kvällen. Mest tid och intresse satsade par där båda arbetade heltid. Männens deltog i betydande utsträckning i matlagningen och dess kringaktiviteter. Kunskaper om vad som är nyttigt fanns hos de intervjuade, men tillämpades främst på barnens mat. För egen del ansåg de intervjuade att det viktigaste var att maten smakade gott (*Råd och rön*, nr 10 1988).

För mig är detta ett fascinerande koncentrat av det moderna i det vardagliga boendet: Det motsägelsefulla i tillgång till och vilja att sätta av tid, uppmjukningen av könsrollerna, matlagning och måltider som gemensamt projekt och projekt för gemenskap, det selektiva och självmedvetna bruket av kunskap i valet att låta nyttighet stå tillbaka för smakupplevelsen, draget av hedonism i tillåtandet av njutningen osv.

Det som här avslöjas om människors förhållande till sina måltider har utan tvivel sina motsvarigheter i andra avsnitt av vardagslivet, både i och utanför hemmet. Resultatet manar också till en viss försiktighet när man försöker göra sig en bild av vad en fortsatt individualisering kan innebära. En sådan utveckling utesluter inte gemenskap, snarare förändrar den gemenskapens villkor.

Man kan givetvis fråga sig hur total den utveckling Lyttkens skildrar är eller har möjlighet att bli. Misstanken uppstår att han på något sätt generaliserar iakttagelser från en ganska speciell medelklasshorisont. Eller finns det ingen realitet, ingen verklig substans, i människors längtan efter äkthet, närhet och gemenskap, i skrattet och leken såväl som i sorgen. Är det – som tydligen både Elias och Lyttkens hävdar – en myt att vi håller på att befria oss från de destruktiva följderna av en alltför rigid självkontroll? Är människans vara totalt underkastat det samspel mellan samhällsstrukturen och personlighetsstrukturen som Elias talar om?

De civilisationshistoriska impulserna kan ändå – epokskifte eller ej – få oss att bli varse de förändringar som pågår i den vardag vi står mitt uppe i. Att de berörda förändringstendenserna sätter djupa spår i vår tid och att sättet att förhålla sig till dem kan vara hoppfullt och optimistiskt framgår av följande citat:

90-talsprogrammet kan sägas beskriva nästa naturliga steg som en utveckling mot mera av "personlig frihet på kollektivets grund". Välfärdssystemet måste individualiseras, ökad valfrihet och mångfald prioriteras. Men det är självklart inte högerns klassiska privilegiesamhälle som tonar fram, utan ett valfrihetens samhälle för alla, också i fortsättningen på gemensamhetens grund. (*Arbetet*, den 24 september 1989, ledare med rubriken "Socialdemokratien och det existentiella").

Någonting har ändå hänt.

6.

Så åter till hemmet. Såväl de citat som inledde uppsatsen som den fortsatta framställningen illustrerar att människors vardagstillvaro formats i en långdragen moderniseringsprocess. Denna utveckling kommer också till uttryck i boendet och i sätten att förhålla sig till hemmet. Relationer till och i hemmet är emellertid något som hittills bara berörts antydningvis. Impulserna från civilisationshistorien är stimulerande och ger rika möjligheter att utveckla perspektiv på det moderna hemmet. Här kan jag inte mer än nudda vid dessa möjligheter. Det kommer jag att göra genom att skissera hur hemmets moder-

nisering kan överblickas och schematiseras. Jag tycker mig se tre betydelsefulla relationer som kännetecknar hemmet i det vardagliga bruket:

Hemmet kan ses som

- en del i en lokal gemenskap (i byn, grannskapet eller huset)
- en angelägenhet för hushållet och familjen (som enhet för produktion och reproduktion)
- tillflykt och uttryck för individen.

Dessa hemmets sammanhang skiftar sinsemellan i betydelse över tiden och mellan olika boendekulturer och livsformer. Det går också att urskilja åtminstone tre faser i hemmets modernisering med paralleller till civilisationsprocessen:

- hem i det (i huvudsak) traditionspräglade samhället eller subkulturen
- hem i av borgerlig kultur och livsföring präglade samhällen eller samhällsavsnitt
- hem i det av individuell frigörelse och självförverkligande präglade västerländska välfärdssamhället.

Jag tänker mig inte att respektive fas på något entydigt sätt bestäms av någon av de tidigare nämnda relationerna men att vissa egenskaper i människors relationer till hem ändå träder i förgrunden. Följande schema illustrerar denna tanke:

FASER I UTVECKLINGEN:

KOPPLINGAR TILL:

	hem i traditionella samhällen	hem i borgerliga samhällen	hem i välfärdssamhällen
lokal gemenskap	○	○	○
hushåll, familj	○	○	○
individ	○	○	○

Det behöver inte påpekas att ett schema som detta innebär en oerhörd förenkling av en mycket sammansatt verklighet. Här ska bara en av många möjliga nyanseringar göras: Varje period har givetvis inte bara ett utan en mångfald hem, från slott till koja, från ateljévåning till husvagn. Men även om hemmen kan vara diametralt olika innesluts de i och ställs i relation till varandra av samma samhällsbildning. Schemat kan behöva utvecklas, men det har onekligen en viktig fördel: Det gör det möjligt att ställa frågor om varianter och aspekter av hem under olika faser i utvecklingen – liksom att söka efter förändringar i kopplingarna mellan hemmet och vardagstillvaron genom historien. Hur har till exempel den lokala gemenskapen trängt in i respektive omslutit olika slags hem i olika skeden? Och finns det i vår moderna tid ett bo-

ende där den lokala gemenskapen har en betydelsefull roll? I en fortsatt utveckling av schemat blir livsform och livsstil viktiga begrepp.

7.

Några exempel på hur hemmet framträder i historien och inom olika delkulturer ska lämnas. Tre exempel på hem i traditionella samhällen illustrerar den nära integrationen i ett lokalt sammanhang.

Henry Glassie skildrar lantligt boende på Nordirland i modern tid och förmedlar bilden av ett hem som i mycket hög grad utgör en del av den lokala gemenskapen. Det centrala rummet i lantgårdarna är alltid öppet för grannars besök. Trots det relativt råa klimatet ska ytterdörren alltid stå öppen och den evigt brinnande elden i den öppna spisen utgör samlingspunkten för de (får man förmoda) ständigt hutrande och snuviga människorna. Normen är att man varken gör väsen av sig när man kommer eller går, knackar och hälsar man är man antingen främling, överhet eller försöker göra sig märkvärdig. Vid sidan av det (lokalt) offentliga rummet finns små sovkammare där människor vistas endast när de ska sova (i annat fall betraktas man som sinnesrubbad eller antas vara djupt olycklig). Kring elden pågår ett evigt samtal, som i likhet med elden ständigt kräver nytt bränsle. Medan människor rör sig in och ut slingrar sig samtalet vidare (Glassie 1982).

Den livsform som Glassie beskriver ger ett starkt arkaiskt intryck, trots att den har existerat i modern tid. Liknande drag går igen i andra skildringar av traditionella samhällen. Hemmet hör till ett hushåll som samtidigt är en produktionsenhet, men både hemmet och hushållet är med många och starka band förenade med en lokal gemenskap. I det nordirländska exemplet har hemmet uppenbarligen också en viktig roll för vidmakthållandet av denna lokala gemenskap. Individens roll förefaller vara inordnad i gemenskapen och kräver ytterst blygsamma rumsliga arrangemang.

I Le Roy Laduries skildring av Montaillou ingår hemmet på liknande sätt i en lokal gemenskap men här framträder en starkare betnad kosmisk dimension. Huset framträder som den primära enheten i det lilla bergssamhället. Montaillou-borna skilde inte på hus, hushåll och familj. Huset förborgade släktens ande, något som människorna försäkrade sig om genom särskilda ritualer. I de strider mellan katoliker och katharer som pågick på 12- och 1300-talet var religiös om-

vändelse ingen individuell sak. Det var hus och inte individer som var försvurna åt kätteriet (Le Roy Ladurie 1980).

Uppbrytningen av en traditionsmättad lokal kultur och därpå sammanhängande modernisering av hemmet och dess relationer till omvärlden skildras i Orvar Löfgrens uppsats om Värö. Den handlar främst om landskapets förändring genom skiften och industrialisering – och i väröbornas medvetande. Allmogens mångdimensionella landskap – väl känt och i ett överflöd av termer benämnt – blir alltmer anonymt och tomt, ett landskap för det rörliga friluftslivet. Väröhemmens modernisering tydliggör de traditionella mönster för boende som de nya invånarna är främmande för.

Sida vid sida med de gamla fiskarstugorna och bondgårdarna finner man villor i mexitegel med rhododendron och rosenrabatter istället för potatisland runt husknuten. De nybyggda husen har ringklocka på dörren och markerar ett nytt beteende: man går inte längre rakt in i köket utan väntar utanför på att någon ska öppna dörren. Hemmiljön blir mer slutet. Privatiseringen är även uppenbar i gestaltandet av själva närmiljön. Tidigare gick stigar och vägar runt knuten om böningshus och rakt över gårdsplanen. Besök var något önskvärt och ingen hade något emot att se folk komma släntrande över gården. Idag markeras distansen mellan det publika och det privata genom stängsel, häckar och välansade gräsmattor. (Löfgren 1981).

Bland mycket annat riktar Löfgren vår uppmärksamhet mot betydelsen av skiftena för uppkomsten av moderna förhållningssätt till hemmet när han påpekar hur den samlade bondbyn omvandlades till "ett antal separata småföretag". Tyvärr går han inte närmare in på hur denna förändring kommer till uttryck i det vardagliga boendet. Viktigt är emellertid att urbaniseringen i vårt land från senare hälften av 1800-talet skedde från en i många avseenden moderniserad landsbygd, något som har betydelse när man vill diskutera det moderna hemmets framkomst. De människor som kom att fylla städernas arbetar- och tjänstemannahem bar alltså med sig en delvis moderniserad landsbygds hemkultur.

Det tidiga borgerliga hemmet framstår i Withold Rybczynskis skildring av 15- och 1600-talens holländska hus som förvånansvärt modernt. Han framställer boendet som familjecentrat och intimt. Kvinnorna skötte personligen hemmet även när de var hustrur till betydelsefulla personer. Rummen var luftigt, nästan asketiskt möblerade och omsorgsfullt renfejade. Köket hade en framträdande plats och var ändamålsenligt utformat, föga förvånande eftersom det var husfrun själv som gjorde större delen av hushållsarbetet. Tjänare förekom men de var få och hade omfattande lagstiftade rättigheter. Barnen gick i skola från tidig ålder och uppfostrades av mödrarna med mildhet sna-

rare än stränghet. Utländska besökare – vana vid helt andra förhållningssätt – förvånades och upprördes över det holländska borgarhemmet (Rybczynski 1988).

Det borgerliga hemmet har under historiens lopp framträtt i en lång rad gestalter, med mer eller mindre prakt, rumslig segregering och avstånd mellan herrskap, barn och tjänare. Svårigheterna att få tag på och betala tjänstefolk i kombination med utvecklingen av teknik för hemmet är faktorer som Rybczynski pekar på av betydelse för utvecklingen mot en mer kompakt och effektiv bostad. I denna utveckling – kanske främst i USA – finns rötterna till 1900-talets mera systematiska utvecklingsarbeten.

Det svenska borgerliga hemmet av sekelskiftesmodell är väl känt från både litterära och vetenskapligt syftande skildringar. Orvar Löfgrens framställning om det oscarianska hemmet i *Den kultiverade människan* kan läsas som en illustration till Elias' civilisationsfas (Frykman & Löfgren 1983).

Med det oscarianska hemmet skapades en variant av det borgerliga hemmet vars betydelse för 1900-talets svenska boendemönster inte får negligeras. Löfgren är dock noga med att nyansera sin framställning om hur borgerliga hemideal spreds i samhället och övertogs av andra skikt. Hemmet var en av tre hörnstenar som bar upp det borgerliga hemmet, där de båda andra var tvåsamheten och föräldraskapet. Under det sena 1800-talet utvecklas ett hemkoncept som är långt mer sofistikerat än något som förekommit tidigare. Det oscarianska hemmet innehöll en rad viktiga innovationer: En medveten och ibland utstuderad gestaltning av heminteriörer, en rumslig segregering mellan det representativa och det hemliga, mellan herrskap och tjänstefolk, en ny roll för kvinnan som skaparen av hem och hemkänsla samt en särskild familjekänsla som upprätthölls med hjälp av olika ritualer.

Detta borgerliga hem utgör också fokus för August Brunius' bok *Hus och hem* (1911). Brunius' bok får exemplifiera den ideologi- och kunskapsproduktion som skedde inom ramen för en huvudsakligen borgerlig hemkultur.

När samhället förändras på ett sätt och i en takt som gör traditioner otillräckliga till ledning för tillskapandet av hem måste något annat komma istället. Från och med tiden kring sekelskiftet började debattörer och fackfolk försöka råda bot på den situation av osäkerhet och villrådighet som de tyckte sig se hos – med Brunius formulering – "både den bildade och den obildade" allmänheten. Kärnfrågan beträffande hemmet var för Brunius bostaden och dess utformning. Han riktade sig till den del av befolkningen som hade resurser att bygga sig ett eget hem.

Brunius' bok sammanfattar den estetiska och hygieniska diskussionen kring hemmet under åren kring sekelskiftet. Han är starkt influerad av den engelska Arts and Crafts-rörelsen och framhåller utan förbehåll de engelska idéernas överlägsenhet över de tyska (Stavenow-Hidemark 1971). Brunius' synsätt är – för att använda Choays termer – kulturalistiskt snarare än progressivistiskt. Han bejakar teknikens landvinningar, men strävar efter att integrera snarare än totalisera dessa. Föredömena för bostadens och möblernas utformning ska sökas i den svenska hantverkstraditionen. Framställningen är mångdimensionell och Brunius värjer sig för ett snävt överbetonande av en enskild aspekt.

Brunius framstår som en mycket sammansatt reformivrare, samtidigt traditionalist, romantiker och "funktionalist". Han är en arg kritiker av det moderna byggandet och samtidigt själv mycket modern i sin iver att bilda allmänheten. En god byggnadskultur kan man uppnå bara om man förmår lära av traditionen, verkar han anse. Brunius företräder något av en helhetssyn på bostadens utformning som söker sammansmälta praktisk nytta, teknik och estetik. Hans romantik förhärligar det vackra och väl fungerande i äldre, folkligt byggande och hans diskussion kring byggnadsdelars lämpliga utformning blir ibland rent poetisk.

Brunius' bok är utmärkt som exempel på moderniseringsiver från en borgerligt kulturell utgångspunkt. Som föregångare och förebud till 30-talets svenska funktionalister är Brunius intressant i sin oscariska svenskhet när han förespråkar ordning och praktisk skönhet. Brunius ger ytterligare relief åt Löfgrens diskussion i *The Sweetness of Home* (Löfgren 1984). Även det estetiska betraktelsesättet i återgreppet på traditionell kultur känns igen från Löfgrens uppsats.

Hur var det då med hemmen hos arbetarklassen och andra folkliga skikt som under början av 1900-talet skulle komma att stå i centrum för dem som ville reformera boendet?

Helene Brembeck ger en nyanserad beskrivning av arbetarhemmen vid sekelskiftet, en beskrivning som bygger på intervjuer med ett antal äldre människor. Hos "de skötsamma", den majoritet av arbetarbefolkningen som fick hushållsekonomi att gå ihop och alltså slapp förnedringen i att anlita fattigvården, finner vi ett förhållningssätt i och till hemmet som i vissa avseenden liknar den borgerliga kulturens. Det var oerhört viktigt att vara respektabel och skötsam, inte med hänvisning till abstrakta moralbud utan för att alternativet var nöd och misär. Man lade stor vikt vid att markera sin skötsamma identitet gentemot "de fattiga". Barnen var hela och rena. Sexualmoralen framstod som rigid. Eventuellt politiskt engagemang hölls helt utanför hemmets intimitet, och uppfattas ofta av kvinnorna som hotande och skräm-

mande. Umgänget inom kvarteret, både de vuxnas och barnens, var strängt segregerat till "de skötsamma".

Den stränga yttre respektabiliteten kontrasterade emellertid mot en mjukare inre disciplinering. Barnuppfostran var mild men fast. Kvinnorna fanns med få undantag i hemmen. Barnen förväntades inte – till skillnad från i det gamla bondesamhället – hjälpa till i hemmet i någon större utsträckning. De tilläts leka inomhus och hade ofta en egen vrå för sina få leksaker. Brembecks informanter berättade ofta om varma relationer till föräldrarna. De små togs till exempel genast upp när de skrek och sov alltid i mammans säng (Brembeck 1988).

I Löfgrens framställning framtonar en något annorlunda bild, där hemmet ges en mer begränsad roll, en bild som i mycket överensstämmer med skildringen av äldre engelska arbetarklassmiljöer. Det fanns, menar Löfgren, varken materiella betingelser eller kulturell tradition för en familistisk livsstil. Istället spelade den lokala solidariteten en framträdande roll. Identiteten fanns inte bara i familjen utan på "vår" gata, i "vårt" hyreshus eller i "våra" kvarter. Den lokala gemenskapen bands också samman av hushållens lånande från varandra – ett lånande som utöver den ekonomiska också hade symbolisk betydelse. Inställningen till detta lånande bland Löfgrens informanter var kluven: Den officiella normen var att man skulle stå på egna ben (Löfgren 1984).

Men med det ökande välståndet förändrades också detta. De övre skikten inom arbetarklassen övertog med en ökande bostadsstandard också många av de borgerliga hem-idealerna:

Under 1900-talet kan vi följa hur en familjeorienterad livsstil utvecklas i många arbetarmiljöer. Hur hemmet blir mål för både mannen och hustrun, och hur tid och resurser investeras just i denna sfär. Denna satsning understöddes av den växande konsumtionsindustrin som ägnade sig åt att producera redskap för hembyggande. I takt med det ökande välståndet riktades möbelannonser och heminredningstips även mot arbetarklassen. Att man omgav sig med materiell rekvisita från den borgerliga kulturen behövde dock inte innebära att man accepterade borgerliga värderingar av hem och familj. Problemet är mer komplicerat än så. (Frykman & Löfgren 1983).

Löfgren tycks alltså mena att oscarianernas subkultur satt djupa spår i värderingar och handlingsmönster inom breda folklager. Samtidigt vill han varna för förenklade, mekaniska föreställningar om hur ideal när det gäller hem och familj förmedlas. I en senare uppsats nyanserar Löfgren ytterligare diskussionen om hur arbetarklassen tar upp och i den egna livsstilen infogar element från det borgerliga hemmet (Löfgren 1984).

Vi lämnas alltså med en både motsägelsefull och mångfacetterad bild av arbetarhemmet eller det folkliga urbana hemmet. Intressant är att så mycket av det både Brembeck och Löfgren beskriver går att känna igen i de nutida hem – med rötter i 50-talet – som jag kommit i kontakt med. Min personliga övertygelse är att mycket av sekelskiftets folkliga hemkultur fortfarande lever kvar även i hem av yngre datum. Kanske är det så att den uppmjukning av sederna som Elias beskriver har minskat det kulturella avståndet mellan klasserna och fått den mindre hårt drivna inre disciplineringen i de folkliga miljöerna att framstå som modern i vissa avseenden. Att folkliga förhållningssätt till hemmet innehåller stabiliserande traditionella element som ibland saknas i mellanskiktssmiljöer förefaller klart.

Med funktionalismens genombrott följde ett intensivt engagemang bland de intellektuella för den breda allmänhetens boende. Det gällde inte bara bostadens lämpliga utformning utan i hög grad också hemmets ordnande.

Lena Larsson är en god representant för den svenska diskussionen om hem och heminredning. Hon har tagit till uppgift att hjälpa människor tillrätta i ordnandet av vardagen, till att börja med inom hemmets fyra väggar men i senare arbeten i ett vidare perspektiv. Likheter – både i synsätt och hållning – med Brunius är många. Hennes inställning är således inte den trångsynte konsumentupplysarens utan hon förankrar sina råd i en tolkning av kulturens och samhällets utveckling. Detta perspektiv framgår ur det mesta hon skrivit, inte minst i *Bo i dag* (Larsson 1957).

Det är de till situationens förutsättningar anpassade bostadsvanorna som Lena Larsson argumenterar för (Larsson 1957). Sin upplysningsverksamhet skildrar hon bland annat i memoarerna, skrivna som artiklar i tidningen *Vi* 1988-89. En sida av hennes strävan är försöken att påverka möbeltillverkarna att förändra sin produktion så att människors uppbrott från slentrian i heminredningen blir möjligt. En annan sida är att direkt försöka påverka människors syn på hemmets vardag och möblering. Denna upplysningsverksamhet tog formen av studiecirkel och handböcker. Lena Larsson deltar i det angrepp på det folkliga finrummet som Orvar Löfgren talar om (Löfgren 1984). Hon vill locka läsarna till att se det vackra i enkelheten hos de praktiska vardagsmöblerna och samtidigt det trivsamma i de aktiviteter som kan fylla vardagsrummet.

I förordet till boken *Heminredning*, skriven tillsammans med Elias Svedberg, framhävs det charmiga och enkla i en interiör av Carl Larsson. Samma enkelhet och personliga karaktär påpekas i en 40-talsinteriör – ett vardagsrum – möblerat med Malmstens modernt tra-

ditionspräglade möbler. Det är, säger författarna, ett rum med "plats för hela familjen kring det runda bordet, utrymme för skrivarbete framme vid fönstret och syplats i förgrunden". Föremålen är inte märkvärdiga, fortsätter de, men omsorgen om detaljerna är densamma som i Carl Larssons interiör (Svedberg & Larsson 1947).

Det finns en märkvärdig klivenhet hos upplysarna under 1900-talets första hälft, en klivenhet som i och med funktionalismens genombrott blir än mer slående. Den på många sätt vällovlige ambitionen att med vetenskapens hjälp förbättra arbetarklassens boendevillkor – och kanske särskilt arbetarkvinnornas hårda slit i opraktiska kök – blandades på ett oreflekterat sätt med mönster ur en borgerlig kultur. För funktionalismens företrädare fanns det något motbjudande och "osunt" i att köket var ett rum där alla upptänkliga vardagliga aktiviteter pågick medan finrummet vanligen stod tomt (Frykman & Löfgren 1985). De intellektuella ur medelklassen stod oförstående inför arbetarhushållens strävan efter att ha ett finrum:

Finrummet med sina växter, sin klocka och sin spetsprydda soffa var inget enkelt försök att imitera borgerliga livsstilar, rummet hade sin egen symbolmening i arbetarklasskulturen. Det var ett kulturellt rum som var avskilt från vardagslivets slit och släp, och när man trädde in i det skedde en rituell omvandling. Det hade sin egen atmosfär. (Löfgren 1984).

Under 1900-talet har "folkelig hemkultur" (i dess olika tappningar) varit föremål för ständiga angrepp av människor som tyckt sig veta bättre och som sett som sin uppgift att missionera bland hedningarna. Ändå är det fråga om en boendekultur som av allt att döma framgångsrikt sammansmälter äldre lantliga sedvänjor med borgerliga influenser och till nya boendevillkor och -former anpassade nya förhållningssätt. För Orvar Löfgren och Jonas Frykman är konflikten om hemmet och dess gestaltning en konflikt mellan medelklassens och arbetarnas kulturmönster och värdeprioriteringar (Frykman & Löfgren 1985). Det är denna folkliga boendekultur som lever vidare i bostadsområden som Gamla Elineberg och Norra Göta.

8.

Vari består då det nya i människors relationer till hem idag? På vilket sätt skiljer sig "hemmet i det av individuell frigörelse och självförverkligande präglade västerländska välfärdssamhället" från de tidigare formerna? Det civilisationshistoriska perspektivet låter oss ana att dramatiska förändringar pågår. Experiment av olika slag på boendets

område uppmärksammas ofta i massmedia och inte minst av bostadsforskningen. Samtidigt förefaller många värderingar när det gäller hem och boende leva vidare. Mina egna studier i Göta och Elineberg har givit många exempel på det senare. Man kan dock fråga sig om inte dagens traditioner på boendets område skiljer sig från tidigare fasers åtminstone i ett viktigt avseende: En traditionell, lokalt relaterad boendestil – hur "naturvuxen" den än förefaller vara – är idag omvärld av andra potentiella sätt att bo. Samhällets modernisering har tillfört ett rationellt moment som kommit att spela en allt större roll i människors vardag. Att bli kvar där man rotat sig eller att bryta upp är för många ett medvetet val, liksom det kan vara ett projekt att skapa sig förankring på en ny plats. Sådana ställningstaganden är – för att använda Lorentz Lyttkens' term – något som ingår i den sociala kompetensen.

När man försöker göra sig en bild av hemmet i välfärdssamhället stöter man på en förvirrande mångfald av tecken som varslar om nya hemkulturer i vardande. Det finns anledning att närma sig de nya trenderna med insikten att det kan vara fråga om ytfenomen och modifieringar i grundläggande mönster som av någon anledning tycks ligga ganska fast.

Karla Werner skildrar storstadsungdomar på jakt efter ett boende som är en del i det urbana livet, i ett narcissistiskt sökande efter miljöer som kan förstärka det egna jaget – "ett frirum för individuell expansion" (Werner 1989). I litteraturen om olika kollektiva boendeformer framkommer andra drömmar, drömmar om meningsfull gemenskap och gemytlig samvaro utanför parförhållandets trånga ramar, men också – inte mindre viktigt – ökat svängrum för individuell självförverkligande (Palm Lindén & Hårde 1985 är ett av många exempel). Hemmet som spegel av den egna personligheten – hämmad av uppfostran och föräldrainflytande eller frigjord – har blivit föremål för psykologiskt vinklade studier (Andersson & Olsson 1986, Cooper Marcus 1989). I studier av modernt förortsboende beskriver Magnus Mörck en splittrad lokal gemenskap som mot bakgrund av Brembecks studie och den kulturella mångfalden i många bostadsområden egentligen är föga förvånande (Mörck & al 1986). Att skilda moderna förhållningssätt till hemmet verkligen kan vara fundamentalt olika hävdar Lone Rahbek Christensen som diskuterar sätt att leva och bo utgående från Højrupps livsformsbegrepp (Rahbek Christensen 1988).

Om man ska försöka få skymten av de förändringar som pågår under ytan av den ganska tröga massa som förhållningssätten till och i boendet utgör är tecken på *individualisering* något man bör hålla utkik efter. Individualiseringen har under efterkrigstiden i hemkulturen hos

integrering till en sammanhängande vardag ska ske med hjälp av *mellanivån*, en "arena för omorganisering av förhållandet mellan individ/hushåll och samhällsstruktur".

Det nya vardagslivet framstår som ett modernt projekt – både i det underförstådda angreppet på en borgerlig individualism och i hävdandet av en frigjord individ som inte vill vara beroende av den offentliga sektorns lösningar. Det är en individ som söker sammanhang och gemenskap men samtidigt har stora krav på att själv välja och råda över sina engagemang.

Projektet är modernt också i så motto att det (i likhet med strävandena hos Brunius och Larsson) inte enbart ställer sig i motsättning till traditionen utan samtidigt uttryckligen griper tillbaka på den och söker stadga och förebilder i den. Allt detta illustreras på ett utmärkt sätt av den dikt av Birgitta Boucht som inleder boken.

Det nya vardagslivet är knappast nytt.
 Det har återuppstått ur minnet
 av värmande eldar, ångande gemenskap,
 de öppna fältens sånger.
 Det nya vardagslivet är vår gamla kärlek
 till kroppen, kvinnan, rummet, barnet,
 jorden, värmen, festerna.

(---)

Det nya vardagslivet är en välkomnande famn
 för dem som vågar gemenskap och hejdlösa äventyr.
 Det nya vardagslivet är en fest dit vi alla är bjudna.
 Gratis tillträde. Fri klädsel. Ingen åldersgräns.
 Platsen för festen Är nära och bra:
 din hjärnas vänstra och högra halva, hjärtats
 förmak och kammare. Så få rum behövs om de utnyttjas väl.

9.

Denna längtan efter något äkta, efter närhet och mänsklig värme är sannerligen inte kvinnorna i forskargruppen bakom Det nya vardagslivet ensamma om att känna. Den är gemensam för många av oss som i ett eller annat avseende vantrivs i civilisationerna, som lider av efterdyningarna till disciplineringsivern i den borgerliga familjen, vi som uppfostrades enligt Spock den äldre. Den var ett betydelsefullt element i den ungdomliga kulturrevolution som började 1968 och som – i urvattnad form – omvandlar boende, organisationer och företag än idag.

Den finns i ett sökande efter "autentiska" livsformer som pågått under 70- och 80-talen och som bland annat avsatt sig i ett intresse för schamanism, överlevnadskurser och grönsaksodling, i renässansen för hem och rotfasthet.

Den har också blivit en del i försvaret mot att rationaliseringen av livsvärlden drivs alltför långt, en motrörelse som är lika gammal som det moderna projektet och yttrar sig såväl i försök till att rekonstruera det som i att avveckla det.

Vad finns det idag för möjligheter att – som Marx, Elias och Berman försökte men inte helt lyckades med – se på det moderna samhället med nyktra ögon och utan förutfattade meningar? Var hittar vi utgångspunkten för att avgöra vad som är en ändamålsenlig anpassning av hemkulturen till moderna förutsättningar och vad som är fjättrande slentrian? Finns svaret i att med alla sinnen öppna *leva* vardagen, göra sig mottaglig för de basala glädjeämnen i tillvaron, grunda sig för att få perspektiv på trenderna och trosbekännelserna, moderna eller post-moderna?

Tidigare i år såg jag på teve ett program om Baka-folket, en liten jägar- och samlarkultur som lever i Afrikas djungler och har mycket begränsade kontakter med "mer civiliserade" kulturer utanför. Det som slog mig i skildringen av detta stilla liv i nödvändighetens rike var något vardagligt mänskligt, något som var egendomligt välkänt i deras sysslor, deras sorger och glada upptåg. Man skrattade inte åt utan med dem.

Det är natt och den lilla gruppen har slagit läger i skogen. Ett åskväder har brutit ut och nu regnar det ordentligt. En man, en kvinna och deras små barn i en av hyddorna. Den utgörs av en snabbt och elegant sammanflätad kupol täckt med sinnrikt fästade stora blad. Men inget är helt perfekt här i livet...

Mannen: Taket läcker, på din sida!

Kvinnan: Täpp igen det med ett blad!

Mannen reser sig upp och börjar mixtra med taket. Ett barn följer med stort intresse hans förehavanden.

Mannen: Jag är dödstrött på det här regnandet.

Kvinnan: Flytta på bladet!

Hålet är tätat och familjen börjar komma till ro, men någon vrider sig oroligt.

Kvinnan: Sov nu.

(Västtysk tevefilm om Bakafolket)

Är det nån som kan sätta på kaffet?

Referenser

- Andersson, T & Olsson, E, *Hitta hem*. Stockholm 1986.
- Berman, Marshall, *Allt som är fast förflyktigas*. Lund 1987.
- Brembeck, H, *Arbetsstadsdelarnas barn*. Kungälv 1988.
- Brunius, A, *Hus och hem. Studier af den svenska villan och villastaden*. Stockholm 1911.
- Cooper Marcus, C, *The Emotional Significance of Home: The Importance of a Longitudinal Approach*. Bidrag till konferensen "The Meaning and Use of Home and Neighbourhood", Älvkarleby 21-23 aug 1989. University of California, Berkeley 1989. (Stencil)
- Elias, Norbert, *Sedernas historia*. Stockholm 1989 (1939).
- Fredlund, J, *Små, små ord av kärlek... Bonader från förr och nu*. Helsingborg 1976.
- Honko, L & Löfgren, O, *Tradition och miljö. Ett kulturekologiskt perspektiv*. Lund 1981.
- Frykman, J & Löfgren, O, *Den kultiverade människan*. Lund 1983 (1979).
- Frykman, J & Löfgren, O (red), *Modärna tider*. Lund 1985.
- Glassie, H, *Passing the Time in Ballymenone*. Dublin 1982.
- Hårde, U & Palm Lindén, K, *Stig in hos storfamiljen*. (Byggnadsfunktionslära, Lunds universitet.) Rapport R1:1985. Lund 1985.
- Larsson, Lena, *Bo i dag*. Stockholm 1957.
- Le Roy Ladurie, E, *Montaillou*. 1980.
- Lyttkens, Lorentz, *Den disciplinerade människan*. Stockholm 1985.
- Löfgren, M & Molander, A (red), *Postmoderna tider*. Finland 1986.
- Löfgren, O, 1981, "Människan i landskapet – landskapet i människan". Ingår i Honko, L & Löfgren, O (red), *Tradition och miljö. Ett kulturekologiskt perspektiv*. Lund 1981.
- Löfgren, O, "The Sweetness of Home. Class, Culture and Family Life in Sweden". *Ethnologia Europaea XIV: 44-64*. 1984.
- Mörck, M & al, *Livsmönster och boendekarriärer i tre generationer*. (Byggnadsforskningsrådet.) Rapport R74:1986. Stockholm 1986.
- Rahbek Christensen, L, "Det frie initiativ, naturromantik eller fest i gaden?" *Tidskrift för Arkitekturforskning*, Vol 1, No 3, 1988.
- Redvall, C, *Bostadens estetik. Om relationen mellan människa och bostad*. Göteborg 1987.
- Rybczynski, W, *Hemmet*. Stockholm 1988.
- Stavenow-Hidemark, E, *Villabebyggelse i Sverige 1900-1925*. (Nordiska museet) Nordiska museets Handlingar 76. Lund 1971.
- Svedberg, E & Larsson, L, *Heminredning*. Stockholm 1947.
- Tuan, Y, "Traditional: What Does it Mean?" Ingår i Bourdier, J-P & Alsayyad, N, (red), *Dwellings, Settlements and Traditions. Cross-Cultural Perspectives*. Lanham 1989.
- Veier til det nye hverdagslivet*. (Nordisk ministerråd) Nord 1987:61. Stockholm 1987.
- Werner, K, *Mer än tak över huvudet. Storstadsungdomar om boendet*. (Byggnadsforskningsrådet.) Rapport T2:1988. Stockholm 1988.
- Vi*, tidningen, årgång 1988-89.
- Wikström, T, "Här är man hemma! Människor, gemenskap och bostadsförnyelse". Ingår i Engfors, C (red), *Folkhemmets bostäder 1940 - 1960*. Stockholm 1987.
- Öresjö, E, *Stadsförnyelse ur de boendes perspektiv – Norra Göta i Borås*. (Institutionen för byggnadsfunktionslära, Lunds universitet). Rapport R1:1988. Lund.